

С. СУХАЧОВ

АКТИВНИЙ ВЛАСНИК — КЛЮЧОВА ФІГУРА В МЕХАНІЗМІ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Стратегічна мета ринкових перетворень у нашій країні — формування середнього класу власників, зміцнення позицій національного капіталу та підвищення конкурентоспроможності вітчизняних товарів. Для її реалізації, для подальшого розвитку громадянських структур українського суспільства, в основі яких лежить саме інститут приватної власності, її священність та недоторканність, необхідне, як вважає автор статті, повсюдне утворення широкого кола виробничих структур малого і середнього бізнесу в процесі приватизації. Цей процес стимулюватиме формування небайдужого, відповідального, особистісного ставлення до праці.

Як переконливо свідчить досвід попередніх років, саме на шляху становлення середнього класу, формування потужного прошарку активних власників зроблено чимало помилок. Вони й сьогодні гальмують процес входження українського суспільства до складної структури цивілізованих, а не гендлярських ринкових відносин. Сертифікатна приватизація, яка передбачала насамперед утвердження в усіх галузях матеріального і духовного виробництва реальних власників із зацікавленим, хазяйським ставленням до праці, так і не досягла своєї кінцевої мети. Це ускладнює процес трансформації українського суспільства, його перехід від радянського соціалізму, який не витримав випробування часом, до ринку, правової, демократичної, соціальної держави. Більше того, як констатував Президент України Л. Д. Кучма, «...сертифікатна приватизація фактично перетворилася на свою протилежність — легітимну форму тінізації відносин власності»¹.

Рішуче зупинити подальшу тінізацію відносин власності можна лише шляхом підвищення авторитету чесної, високопродуктивної праці, відтворення механізму її мотивації, безкомпромісної боротьби проти всіх форм економічної злочинності.

Ось чому філософія приватизації в українському суспільстві має базуватися на формуванні реальних власників з розвиненим почуттям людської гідності і відповідальності за свою справу. Важко не погодитися з тими дослідниками, які наголошують на тому, що «домінантним у філософії приватизації в Україні має бути не прагнення перерозподілити порівну все добро у державі, а формування елементарної культури приватності особистого життя як важливої засади структурованого громадянського суспільства»². Процес становлення цієї культури відбувається значною мірою у сфері трудових відносин, створюючи об'єктивні умови для формування нового типу працівника. Поза цим втрачають сенс ринкові реформи.

Відомо, що наявність реального власника із зацікавленим, хазяйським ставленням до праці — найважливіший показник цивілізованих ринкових відносин. Але в Україні ми маємо досить серйозні перешкоди на цьому шляху.

По-перше, це відчуження значної частини українського суспільства від приватної власності. У суспільній свідомості нашого народу, особливо осіб старшого та похилого віку, навіть поняття «власник», «багатий» мають чітко виражений негативний відтінок. Протягом 74 років свого існування радянська влада вела нещадну боротьбу з «родимими плямами капіталізму», дискредитуючи бажання розбагатіти, стати власником, жити сьогодні краще, ніж учора. Як

наслідок — ринковий менталітет українського народу зазнав серйозних деформацій, що відчутно загальмувало процес становлення громадянських структур, які, власне, й ґрунтуються на приватній власності. Нині є всі підстави говорити про наявність в українському соціумі «пережитків», «родимих плям» радянського соціалізму. Це — утриманські настрої, негативне ставлення до праці мільйонів людей.

По-друге, існує досить сильна протидія запровадженню приватної власності, насамперед на землю, з боку частини селянства і, особливо, колгоспно-радгоспної номенклатури. Це заважає формуванню реального власника і виробленню творчого ставлення до праці, поза яким не можуть ефективно функціонувати як цивілізований ринок, так і соціальний механізм трудових відносин.

Разом з тим трудова етика, притаманна колективним господарствам, передусім на селі, досить далека від культивування копіткої, чесної, високопродуктивної праці. Тут значною мірою зберігаються елементи общинних трудових традицій. Втім, в історії відомі приклади, коли країни з традиційною общинною культурою без серйозних соціальних потрясінь та катаклізмів досягали вершин сучасного науково-технічного прогресу, зберігаючи свою самобутність, колорит, самооснову. У даному випадку йдеться, передусім, про японську цивілізацію, яку за всіма параметрами можна віднести до традиційного типу. Однак за багатьма показниками сучасної НТР вона залишила позаду Західну Європу, не ставши при цьому «західною» країною. Головні мотиви, внутрішні стимули, насамперед трудової поведінки японців, не так уже й змінилися від часів сегунів.

Що ж до України, то безоглядна орієнтація на американську культуру і спосіб життя, пронизаний духом індивідуалізму, сприйняття його як еталона, може вже найближчим часом обернутися для всього нашого народу не стільки матеріальними, скільки духовними, моральними втратами. Варто згадати, що «чимало прикрого, трагічного в нашій історії пов'язане саме з індивідуалізмом. На жаль, він значною мірою знаходив вияв у відчуженні від спільності, нехтуванні ідеєю беззастережного служіння спільній справі, піднесенні особистого над національним, у підступному егоїзмі, сваволі, пихатості, підступності, заздрісності, зневазі тощо»³. До речі, риси індивідуалізму, який визріває на українському ґрунті, не дають підстав, на наш погляд, ототожнювати його з тим, що притаманний західним народам, зокрема американцям. Індивідуалізм західноєвропейських країн і США багато в чому ґрунтується на протестантській етиці праці, згідно з якою ні високий соціальний статус, ні матеріальне багатство не дають права особі байдикувати, бездумно і марно витратити час, бо це один з тяжких гріхів віруючого. В основі протестантської етики праці лежить теза про те, що незалежно від високого соціального становища особа має постійно працювати як фізично, так і розумово, бути чесною, справедливою і добропорядною.

Варто пам'ятати, що капіталістичні відносини у західноєвропейських країнах і США, які ми обрали сьогодні за зразок у просуванні до загальнолюдських цінностей, створювалися не одне століття, до того ж в умовах, коли у суспільній свідомості має переважати саме ринковий менталітет. А його ядром було священне ставлення до приватної власності, і це стало основою формування індивідуалізму як соціально-психологічного, соціально-економічного, духовного феномена. Вся система духовних цінностей США та західноєвропейських країн тримається на протестантській етиці, яка, власне, і створила західну цивілізацію. Ця етика, відкидаючи принципи колективізму, стала надійною основою зростання продуктивності праці, поза якою втрачає смисл еволюційне функціонування громадянського суспільства. У цьому плані німецький соціолог Макс Вебер не без підстав зазначав, що продуктивність праці, якщо її аналізувати в геополітичному аспекті, має тенденцію зменшуватися у напрямі із Заходу на Схід. Німці, скажімо, мають за цим показником найвищу характеристику в Європі, а росіяни — найнижчу. Українці ж посідають за цією градацією передостаннє місце.

Отже, західноєвропейець чи американець демонструє сьогодні, як правило, хазяйське, зацікавлене ставлення до праці, що знаходить своє матеріальне втілення у випуску конкурентоспроможних товарів, які відповідають вимогам науково-технічного прогресу. Українець же в умовах загострення системної кризи зайнятий не стільки вдосконаленням виробництва, підвищенням кваліфікаційного рівня та розвитком свого духовного «Я», скільки проблемами виживання, адаптації до якісно нових соціально-економічних, соціально-політичних реалій, що принципово відрізняються від тих, до яких він звик.

Драматизм нашої сучасної економічної, соціально-політичної та й духовної ситуації полягає в тому, що ми нібито будемо ринкову економіку, формуємо систему відповідних духовних цінностей, однак це відбувається всупереч антиринковому менталітету людей, який бере свій початок від громади, колгоспу, радгоспу, радянської фабрики, соціалістичного трудового колективу. А ставлення до праці — одна з фундаментальних матеріально-духовних основ будь-якого суспільства. Тож на яких духовних засадах — колективізму чи індивідуалізму — ми маємо створювати ринкову економіку, причому не ту, що поставала у минулі століття як втілення дикого капіталізму, а сучасну, яка має спиратися на досягнення науково-технічного прогресу і на загальнолюдські цінності?

Ринок висуває сьогодні до людей якісно нові вимоги, насамперед у сфері трудових відносин. Але чи не станеться так, що, відкидаючи індивідуалізм, наш трудівник разом з ним відкине і творче ставлення до праці? Втім, згадаймо, що для українця народним ідеалом завжди була господарська, а отже, трудова діяльність. Свідченням цього, як зазначає В.Крисаченко, став культ плуга, тобто знаряддя праці, за допомогою якого землероб вирощує хліб і до хліба. Як слушно вважає дослідник, саме плуг виступає «об'єднуючим началом головних стихій та сфер Універсуму. У своєму онтологічному втіленні він є засобом переходу від світу неорганізованого, хаосу (як традиційно розуміли природу) до світу впорядкованого, організованого, від світу природи до світу людини»⁴.

Праця як процес і результат, матеріалізований у конкретній продукції, визначає у кінцевому підсумку перехід від світу природи до світу людини, котрий поза працею як потребою життя існувати не може. Але потреба в праці формується лише на основі хазяйського ставлення до неї як до важливого компонента функціонування соціального механізму трудових відносин в умовах ринку та громадянського суспільства.

Розглядаючи соціальні важелі функціонування трудових відносин, не можна не визнати наявності тут різних механізмів. Відповідальне ставлення до праці може реалізуватися як завдяки домінуванню індивідуалізму в системі ринкових відносин, так і завдяки колективізму. Причому поживним середовищем для останнього виступають общинні, колективістські традиції, які формуються і в умовах капіталізму (про що свідчить історичний досвід Японії), і за соціалістичних відносин.

Показово, що в матеріалах Конференції ООН з питань охорони навколишнього середовища та розвитку, яка відбулася в Ріо-де-Жанейро (1992 р.) на рівні глав держав та членів урядів, прямо сказано, що ні капіталізм, ні казармений соціалізм не мають майбутнього. А перспективним є демократичне, соціально орієнтоване суспільство. Більше того, як зазначалося на цій конференції, нині вже не можна врятувати людство у межах ринкової системи. Адже вона ґрунтується на приватній власності, яка породжує прагнення до нестримного зростання обсягу споживання і постійно генерує різке майнове розшарування суспільства, викликає і загострює існуючі соціальні протиріччя та конфлікти. Тому «... людству потрібна нова модель соціально-економічного розвитку, яка має спиратися на підйоми централізованого регулювання на рівні окремої держави і світової співдружності в

цілому, а також на інтегровані інтереси суспільства і лише потім — на інтереси приватного підприємства»⁵.

Отже, є всі підстави для висновку, що Україна у процесі становлення громадянського суспільства має йти саме шляхом будівництва соціально орієнтованої ринкової економіки, яка значною мірою базується на хазяйському, відповідальному, творчому ставленні до праці. У соціально-економічній літературі останніх років намітився оригінальний підхід до осмислення «точок зближення» між капіталізмом і соціалізмом. Український економіст М. С. Лангштейн у цьому зв'язку пише, що поняття «соціалістичного капіталізму» орієнтує на те, що основне в такому «гібриді» — збереження позитивних якостей капіталістичної системи за безумовного забезпечення соціальної справедливості, якої у «чистому» капіталізмі немає і не може бути внаслідок нетрудової надмірної диференціації грошових доходів»⁶.

Саме такої диференціації грошових доходів і мав уникнути або, у крайньому разі, звести її до мінімуму уряд України від самого початку ринкових перетворень. Але, на жаль, практика останніх років будівництва незалежної Української держави свідчить про інше. Згідно з результатами дослідження, проведеного влітку 1995 року Київським міжнародним інститутом соціології, серед різних груп населення розшарування за доходами у нашому суспільстві навіть більше, ніж було у США під час Великої депресії наприкінці 20-х — на початку 30-х років.

Разом з тим варто нагадати, що в основу нового курсу Ф. Рузвельта, який вивів країну з цієї тяжкої соціально-економічної і політичної кризи, був покладений принцип подолання, уникнення істотного майнового розшарування, яке загрожувало існуванню демократичних інститутів США. Ф. Рузвельт і прихильники реформаторського курсу вели боротьбу як проти небезпеки, яку називали соціалізмом, так і проти «консервативного капіталізму». Прихильники останнього не усвідомлювали, що згорання реформ в економіці, припинення боротьби з бідністю, майновим розшаруванням суспільства може призвести до революції на зразок Жовтневої у Росії 1917 р. Тому цілком закономірно, що Ф. Рузвельт у листі до одного з конгресменів США у середині 30-х років писав, що привабливість комуністичних ідей зростатиме, якщо не підтримати принципи демократії і свободи. В країні, зазначав президент США, існує «не лише загроза комунізму, а й така ж загроза концентрації всієї економічної, політичної влади в руках тих, кого стародавні греки називали олігархією»⁷.

Таким чином, Ф. Рузвельта не без підстав хвилювали дві загрози американському суспільству — концентрація влади і власності в руках небагатьох, а також комунізм. Він вважав, що вони здатні підірвати ринкові цінності, знищити громадянські структури, які спираються на реального, масового власника. А без такого власника не існує творчого, відповідального ставлення до праці широких верств працездатного населення.

У наш час з уст політиків досить часто можна почути про зовсім недалеке майбутнє соціально-економічного розвитку України на зразок, скажімо, Канади або Швеції. Наскільки це реально? Проаналізуємо структуру економіки тієї ж Швеції. 90 % всієї її промисловості припадає на приватний сектор, 75 % сільгосппродукції проходить крізь закупівельні, переробні, торговельні кооперативи. Загалом з кооперативним рухом пов'язані дві з кожних трьох сімей країни. Приватно-капіталістична основа господарства добре уживається із суспільною формою перерозподілу. Так, на заробітну плату та інші виплати (суспільні фонди споживання) витрачаються 70 % валового продукту, капіталу залишається близько 30 %. Отже, будуючи громадянське суспільство, ми не маємо права відкидати механізми суспільної форми перерозподілу. Сьогодні вони мають бути вмонтовані у приватно-ринкове господарство з урахуванням усіх соціально-економічних, політичних умов розвитку України на шляху побудови незалежної, демократичної, правової, соціальної держави. Саме це може стати

важливим, дієвим фактором подальшого стимулювання праці, залучення до неї широких мас населення. Слід пам'ятати, що саме низька мотивація праці, відсутність реального механізму залучення до неї, насамперед молодого покоління, і стала однією з причин краху радянської моделі соціалізму.

Негативні явища, породжені радянським соціалізмом, нині набувають характеру суперечності між звичкою працювати абияк і орієнтацією на те, щоб споживати якомога більше та користуватися благами життя, «як у цивілізованому, західному суспільстві». Важко не погодитися, що «праця і відповідальність, моє і наше, державне і особисте у свідомості пересічної особистості набули таких моральних характеристик, які не вкладаються ні в колишній «Моральний кодекс...», ні в традиційну для капіталістичного світу «Протестантську етику» Макса Вебера»⁸.

Отже, і нинішні реформи не принесуть очікуваних позитивних результатів, якщо до творчої, продуктивної праці не залучити мільйони людей. Потрібні якісні зміни, насамперед у суспільній свідомості, в уявленнях про місце і роль праці в житті держави і особи. Слід підвищити її авторитет. А це може бути забезпечене тільки в результаті належного матеріального і морального стимулювання.

Ставлення до праці розкриває такі важливі зрізи соціальних відносин, як активність і пасивність, інтереси та очікування, надії та розчарування. Саме у ставленні до праці особистість не лише самовиражається, самостверджується, а й демонструє, врешті-решт, власну життєву позицію, своє суб'єктивне світосприймання та світовідчуття.

Академік В. Шинкарук справедливо підкреслює, що у своєму житті ми не так живемо, як переживаємо⁹. Ці переживання значною мірою пов'язані зі сферою праці, трудових відносин, соціальний механізм функціонування яких і залежить від ставлення до праці (байдужого чи зацікавленого, активного чи пасивного, відповідального чи безвідповідального). Під його впливом багато в чому формується життєвий шлях особистості, детермінантами якої є її потреби, інтереси та ціннісні орієнтації. А вони, у свою чергу, визначаються рівнем розвитку економічних, соціально-політичних, духовних процесів будь-якого суспільства.

Відповідальне ставлення до праці як істотний компонент соціального механізму функціонування трудових відносин зможе сформуватися тільки в умовах становлення цивілізованого ринку, якщо вдасться подолати відчуження мільйонів працівників від засобів виробництва і результатів своєї праці, сформувати і повсюдно утвердити реальних власників, які б органічно поєднували в собі всі прогресивні риси індивідуалізму та колективізму.

Разом з тим драматизм сучасної соціально-економічної, соціально-політичної ситуації в українському суспільстві полягає в тому, що сьогодні «дискредитовані як соціалізм, так і ринкові відносини»¹⁰, внаслідок відсутності широкого прошарку активних власників-виробників, абсолютної бідності переважної частини українського соціуму. Тому влада має, заручившись підтримкою провідних політичних сил суспільства, на державному рівні розробити і якомога швидше втілити у життя ефективну програму боротьби з бідністю, різким майновим розшаруванням українського соціуму. Основою такої програми має стати ідея формування середнього класу, національного товаровиробника конкурентоспроможної продукції, відтворення механізму мотивації праці шляхом її дієвого матеріального і морального стимулювання.

Усе це — важлива передумова формування соціального механізму функціонування трудових відносин у процесі становлення цивілізованого ринку і громадянських структур. Особливе

місце серед них посідає інститут приватної власності, на основі якого і має утвердитися в українському суспільстві широкий прошарок активних власників.

© СУХАЧОВ Станіслав Якимович. Кандидат філософських наук. Доцент Житомирського педагогічного університету ім. І. Франка. 2001.

¹ [\[до тексту\]](#) Україна: підсумки соціально-економічного розвитку та погляд у майбутнє. Виступ Президента України Л. Д. Кучми на науковій конференції 16 листопада 2000 року // Урядовий кур'єр. — 2000. — 18 листопада. — С. 4.

² [\[до тексту\]](#) Людина у сфері гуманітарного пізнання. — К., 1998. — С. 236.

³ [\[до тексту\]](#) Москалець В. Релігійність як риса українського національного характеру // Філософ. і соціол. думка. — 1993. — № 1. — С. 74.

⁴ [\[до тексту\]](#) Природа і етнос. — К., 1994. — С. 44.

⁵ [\[до тексту\]](#) Мочерний С. Моделі трансформаційних процесів економіки (теоретико-методологічні аспекти) // Економіка України. — 2000. — № 2. — С. 19.

⁶ [\[до тексту\]](#) Лангштейн М. С. Социалистический капитализм. — К., 1993. — С. 7.

⁷ [\[до тексту\]](#) Яковлев Н. Н. Франклин Рузвельт: Человек и политик. Новое прочтение. — М., 1981. — С. 108.

⁸ [\[до тексту\]](#) Андрущенко В., Сапарін В. Час поглиблення реформ // Людина і політика. — 1999. — №1. — С. 8.

⁹ [\[до тексту\]](#) Див.: Шинкарук В. Проблема смысла человеческого бытия // Жизнь как творчество. — К., 1995. — С. 12.

¹⁰ [\[до тексту\]](#) Дзюба В. И., Степанов А. П. Восхождение к гуманизму. — К., 1997. — С. 7.